

واقف گشت که آزادی و اختیار در تمام مراحل زندگی و حیات انسان در ابعاد و موضوعات مختلف مورد توجه و مطرح است. مانند آزادی و اختیار در انتخاب و پذیرش دین، انجام عبادات و اعمال، بیان و قلم، تعلیم و تعلم، خوردن و آشامیدن (مسائل اقتصادی)، اخلاق فردی و اجتماعی، تفکر و اندیشه، اندیشه درباره قرآن و آفرینش انسان و جهان، و....

در این نوشته به جهت اختصار، با توضیح مختصر، برخی از این موضوعات را با ارائه بعضی از آیات مربوطه متذکر می شویم.

اشاره

در سه قسمت پیشین، معنای واژه آزادی و تعریف آن، پیشینه آزادی در اندیشه های غربی، شرقی و فرهنگ ایرانی، انواع آزادی (تکوینی و تشریحی) و ویژگیهای انسان آزاد از نگاه اسلام و حکما مورد بحث و بررسی قرار گرفت.

در این قسمت، آزادی را از نگاه قرآن کریم مورد مطالعه قرار خواهیم داد.

آزادی در قرآن کریم

با دقت، توجه و تعمق در آیات قرآن می توان به آسانی به این مسئله

۱. آزادانه بودن دعوت پیامبران و دوری

از هرگونه اکراه و اجبار

ظاهر دسته‌ای از آیات قرآن بر این دلالت دارد که دعوت پیامبران آزادانه بوده و از هرگونه اجبار و اکراه در پذیرش یا عدم پذیرش دین از سوی مردم، به دور است. پیامبران وظیفه دارند مردم را با حکمت و برهان و موعظه نیکو و پسندیده به راه خدا دعوت کرده و کلام الهی را با ساده‌ترین راه ممکن به مردم ابلاغ کنند و با آنها با مهربانی و عطف رفتار کنند و از هرگونه تندخویی و سخت دلی برحذر باشند و راه رستگاری و ضلالت و گمراهی را برای مردم بیان نموده و از عاقبت عملشان - که بهشت یا جهنم را در پی خواهد داشت - آگاه سازند و آنها را به تفکر و اندیشه صحیح و انتخاب درست وادارند، و با مردم به عدالت رفتار کنند. در ذیل به نمونه‌هایی از آیات مورد نظر اشاره می‌کنیم:

«وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا * قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا»^۱

«[ای پیامبر!] ما تو را جز بشارت

دهنده و انذار کننده نفرستادیم! بگو: «من در برابر آن (ابلاغ آیین خدا) هیچ گونه پاداشی از شما نمی‌طلبم! مگر کسی که بخواهد راهی بسوی پروردگارش برگزیند. (این پاداش من است.)»

«ادْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ»^۲

«[ای رسول خدا!] مردم را با حکمت و موعظه نیکو، به راه خدا دعوت کن و با بهترین راه، با آنان مناظره نما، که البته خدا کسی را که از راه او گمراه شده و آنکه هدایت یافته را بهتر می‌شناسد.»

در این آیات از عبارت «من شاء» و «بِمَنْ ضَلَّ» استفاده می‌شود که مردم در انتخاب راه خود آزادند، و پیامبران فقط وظیفه دارند مردم را با حکمت و موعظه نیکو به راه خدا دعوت کنند.

«وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ

اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ

۱. فرقان/۵۶ و ۵۷.

۲. نحل/۱۲۵.

هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ
فَاسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الْمُكذِّبِينَ ﴿١﴾

«و همانا در میان هر امتی پیغمبری فرستادیم تا [به خلق ابلاغ کند که،] خدای یکتا را بپرستید و از طاغوتها دوری کنید، پس بعضی مردم را خدا هدایت کرد و بعضی دیگر در ضلالت و گمراهی ثابت ماندند. پس شما در روی زمین گردش کنید تا بنگرید عاقبت آنان که انبیاء را تکذیب کردند به کجا رسید.»

در این آیه محل شاهد جمله «اعبدوا» و «اجتنبوا» است، که خداوند می فرماید: ما برای هر امتی پیغمبری را فرستادیم تا به مردم ابلاغ کنند که خدا را بپرستند و از طاغوت دوری کنند. یعنی پیامبران فقط مأمور به ابلاغ امر خدا به خلق هستند و خلق هم در انتخاب و اختیار رأی آزادند؛ چرا که «اعبدوا» و «اجتنبوا» در صورتی معنا پیدا می کند که انسان در انتخاب راه کاملاً آزاد باشد.

«وَمَا تَرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ
وَمُنذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ

وَلَا هُمْ يَخْزَوْنَ ﴿٢﴾

«ما پیامبران را، جز بشارت دهنده و بیم دهنده، نمی فرستیم؛ پس آنها که ایمان بیاورند و [خویشان را] اصلاح کنند، نه ترسی بر آنهاست و نه غمگین می شوند.»

«مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ
مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٣﴾

«بر پیغمبر جز تبلیغ [احکام الهی] و وظیفه ای نیست و خدا می داند هر چه را که آشکار داشته و یا پنهان دارید.»

«فَدَكَّرْنَا مَا أَنْتَ مُدَكِّرٌ * أَنْتَ عَلَيْنِهِمْ
بِمَصْنُوعٍ * إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ * فَعَذَابُ اللَّهِ
الْعَذَابُ الْأَكْبَرُ * إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابُهُمْ * ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا
حِسَابَهُمْ ﴿٤﴾

«پس تذکر ده، تو فقط تذکر دهنده ای، تو مسلط بر آنها نیستی [که مجبورشان بر ایمان کنی]. مگر کسی که پشت کند و کافر شود. که خداوند او را به عذاب بزرگ مجازات می کند. مسلماً بازگشت آنها به سوی ما است و

۱. نحل/۳۶.

۲. انعام/۴۸.

۳. مائده/۹۹.

۴. غاشیة/۲۶-۲۱.

ظاهر دسته‌ای از آیات قرآن بر این دلالت دارد که دعوت پیامبران آزادانه بوده و از هرگونه اجبار و اکراه در پذیرش یا عدم پذیرش دین از سوی مردم، به دور است.

خصوصی‌تر هستند. یعنی فقط آزادی در انتخاب اصل دین را بیان می‌کنند، بر خلاف آیات دسته اول که شامل دین و لوازم آن می‌شدند. در این باره آیات فراوانی وارد شده است که نمونه‌هایی از آن را در ذیل متذکر می‌شویم:

«لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللَّهِ فَقَدْ

أَسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»^۱

«اکراهی در دین نیست. [زیرا] راه درست از راه انحرافی، روشن شده

مسلماً حساب آنها با ما است.»

از این آیات استفاده می‌شود که پیامبران وظیفه‌ای جز تبلیغ، بشارت انداز، و تذکر ندارند؛ و خداوند از میان هر قومی پیامبری را فرستاد که آیات و قوانین خداوند را برای مردم بازگو نموده و راه پاکی، رستگاری و رسیدن به کمال معنوی را به آنها بیاموزند و در این راه، حق اکراه و اجبار نسبت به انتخاب دین مردم ندارند، بلکه مردم در انتخاب کفر و ایمان کاملاً آزادند. البته اگر راه کفر و ضلالت و گمراهی را انتخاب کنند، وعده عذاب به آنها داده می‌شود؛ چرا که نتیجه چنین اعمالی جز آتش جهنم نیست.

۲. آزادی در انتخاب دین

از ظاهر دسته‌ای دیگر از آیات قرآن بر می‌آید که خداوند انسان را در انتخاب دین آزاد گذاشته است؛ تا انسانها بتوانند با تفکر و اندیشه کامل و به حکم عقل سلیم، بهترین، کامل‌ترین، جامع‌ترین، سرآمدترین دین را برگزینند. تفاوت این آیات نسبت به آیات دسته اول در این است که این آیات نسبت به آیات قبل

۱. بقره/۲۵۶.

نوشیدنی، و چه بد محل اجتماعی است!»

- ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعاً أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ﴾^۳

«و اگر پروردگار تو می خواست، تمام کسانی که روی زمین هستند، همگی [به اجبار] ایمان می آوردند؛ آیا تو می خواهی مردم را مجبور سازی که ایمان بیاورند؟!» (ایمان اجباری چه سودی دارد!؟)

- ﴿سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ وَعَدَّ لَكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّى ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ﴾^۴ قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ﴾^۴

«بزودی مشرکان [برای تبرئه خویش] می گویند: اگر خدا می خواست، نه ما مشرک می شدیم و نه پدران ما؛ و نه چیزی را تحریم

است؛ بنابراین، کسی که به طاغوت [بت و شیطان، و هر موجود طغیانگر] کافر شود و به خدا ایمان آورد، به دستگیره محکمی چنگ زده است، که گسستنی نیست. و خداوند، شنوا و داناست.»

- ﴿إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلاً﴾^۱

«این قرآن برای تذکر و یادآوری فرستاده شد، پس هر که بخواهد راهی بسوی خدا پیش گیرد.»

- ﴿وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَاراً أَحَاطَ بِهِنَّ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَفِيضُوا يَفِئُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقاً﴾^۲

«بگو: این حق است از سوی پروردگارتان! هر کس می خواهد ایمان بیاورد [و این حقیقت را بپذیرا شود]، و هر کس می خواهد کافر گردد! ما برای ستمگران آتشی آماده کرده ایم که سرپرده اش آنان را از هر سو احاطه کرده است! و اگر تقاضای آب کنند، آبی برای آنان می آورند که همچون فلز گداخته صورتها را بریان می کند! چه بد

۱. مزمل/۱۹.

۲. کهف/۲۹.

۳. یونس/۹۹.

۴. انعام/۱۴۸ و ۱۴۹.

قوانین و مقررات آن را رعایت کند و از هر نوع تخلف و بی‌نظمی و قانون شکنی بپرهیزد.

۳. آزادی در عمل

ظاهر آیات فراوان دیگری دلالت دارد به اینکه انسان در عمل خود از آزادی و اختیار کاملی برخوردار است؛ اگر عمل نیکو انجام دهد از اجر و ثواب آن بهره‌مند می‌شود و در رحمت الهی به روی او باز است، و جایگاه او بهشت خواهد بود. و اگر به امر خداوند توجه نکرده، اعمال باطل و گناه را مرتکب شود، از در رحمت الهی دور بوده و مؤاخذه خواهد شد و جایگاه او آتش سوزان جهنم است.

﴿إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾^۱

«کسانی که آیات ما را تحریف می‌کنند بر ما پوشیده نخواهند بود! آیا کسی که در آتش افکنده می‌شود بهتر است یا کسی که در نهایت امن و امان

می‌گردیم! کسانی که پیش از آنها بودند نیز، همین گونه دروغ می‌گفتند؛ تا سرانجام [طعم] کیفر ما را چشیدند. بگو: آیا دلیل روشنی [بر این موضوع] دارید؟ پس آن را به ما نشان دهید. شما فقط از پندارهای بی‌اساس پیروی می‌کنید، و تخمینهای نابجا می‌زنید. بگو: دلیل رسا [و قاطع] برای خداست؛ [دلیلی که برای هیچ کس بهانه‌ای باقی نمی‌گذارد]. و اگر او بخواهد، همه شما را [به اجبار] هدایت می‌کند. [ولی چون هدایت اجباری بی‌ثمر است، این کار را نمی‌کند].»

از تمام آیات گذشته به طور روشن استفاده می‌شود که خداوند انسان را در انتخاب اصل دین کاملاً آزاد گذاشته است، که با تفکر، اندیشه، تأمل و تحقیق کافی راه درست را انتخاب کند؛ چرا که عقیده و اعتقاد یک امر قلبی است و اجبارپذیر نیست. با این حال گرچه انسان در انتخاب دین آزاد است، لکن عقل سلیم حکم می‌کند که بهترین، کامل‌ترین و سرآمدترین دین را انتخاب نماید و پس از گزینش، موظف است همه

معلوم است که امتحان و آزمایش انسان در نحوه عملکرد، جایی معنا پیدا می‌کند که او در انجام اعمالش آزاد باشد. در این باره، آیات فراوانی وارد شده است که از جمله آنها آیات زیر است.

«وَلَسَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ»^۱؛

«قطعاً همه شما را با چیزی از ترس، گرسنگی، و کاهش در مالها و جانها و میوه‌ها، آزمایش می‌کنیم؛ و به استقامت کنندگان بشارت ده.»

«وَأَسْأَلَنَّهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةً الْبَحْرِ إِذْ يَعْبُدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ»^۲؛

«و از آنها درباره [سرگذشت] شهری که در ساحل دریا بود بپرس! زمانی که آنها در روزهای شنبه، تجاوز [و نافرمانی] خدا می‌کردند. همان

در قیامت به عرصه محشر می‌آید؟! هر کاری می‌خواهید بکنید، او به آنچه انجام دهید بیناست!»

در این آیه، عبارت «اعملوا ما شئتم» نشانه آزادی در عمل است.

«وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَفْقَهُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ»^۳؛

«و هنگامی که به آنها گفته شود: از آنچه خدا نازل کرده است، پیروی کنید! می‌گویند: [نه،] ما از آنچه پدران خود را بر آن یافتیم، پیروی می‌نماییم. آیا اگر پدران آنها، چیزی نمی‌فهمیدند و هدایت نیافتند [باز از آنها پیروی خواهند کرد]؟!»

اینکه می‌گویند: از آنچه پدران خود را بر آن یافتیم، پیروی می‌کنیم، نشانه آزادی آنها در انجام اعمال است.

۴. آزادی و امتحان الهی

گروهی از آیات قرآن کریم بر این امر دلالت دارند که خداوند متعال هر از چند گاهی، انسانها را به جهت سنجش ایمان و عقیده و مقدار پایبندی‌شان نسبت به دستورات الهی مورد آزمایش و امتحان قرار می‌دهد. و

۱. بقره/۱۷۰.

۲. بقره/۱۵۵.

۳. اعراف/۱۶۳.

در اندیشه است. چرا که بدون آزادی اندیشه، اندیشه معنا پیدا نمی‌کند. در محورهای ذیل این بحث را پی می‌گیریم:

الف) تفکر درباره قرآن

«فَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا»^۱

«آیا درباره قرآن نمی‌اندیشند؟ اگر از سوی غیر خدا بود، اختلاف فراوانی در آن می‌یافتند.»

«لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ»^۲

«اگر این قرآن را بر کوهی نازل می‌کردیم، می‌دیدید که در برابر آن خاشع می‌شود و از خوف خدا می‌شکافد! اینها مثالهایی است که برای مردم می‌زنیم، شاید در آن ببیندیشند!»

(ب) اندیشه در آفرینش انسان و جهان

«إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ آيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ * الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقَعُودًا

هنگام که ماهیانشان، روز شنبه [که روز تعطیل و استراحت و عبادت بود، بر سطح آب،] آشکار می‌شدند. اما در غیر روز شنبه، به سراغ آنها نمی‌آمدند؛ این چنین آنها را به چیزی آزمایش کردیم که نافرمانی می‌کردند!»

«وَقَطَّعْنَا لَهُمُ فِي الْأَرْضِ أَمْمًا مِنْهُمْ الصَّالِحِينَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ وَبَلَّوْنَا لَهُمُ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»^۳

«و آنها را در زمین به صورت گروههایی، پراکنده ساختیم؛ گروهی از آنها صالح، و گروهی ناصالحند. و آنها را با نیکبها و بدبها آزمودیم، شاید بازگردند!»

۵. آزادی اندیشه

در برخی از آیات قرآن کریم، خداوند متعال امر به تفکر، تدبیر و اندیشه کرده است و یا فرمانی داده که اجرای آن منوط به فکر و اندیشه می‌باشد. همچنین در آیات زیادی اندیشه و تعقل را ویژگی مؤمنان راستین و انسانهای حقیقت طلب می‌داند. امر به اندیشه و تفکر و برشمردن آن به عنوان ویژگی انسانهای عالی رتبه، نشان دهنده آزادی انسان

۱. اعراف/۱۶۸.

۲. نساء/۸۲.

۳. حشر/۲۱.

معینی نیافریده است؟ ولی بسیاری از مردم لقای پروردگارشان را منکرند.

«وَمِن آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ

أَزْوَاجًا لِيَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً

وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْتَكِرُونَ»^۴

«و از نشانه‌های او اینکه همسرانی

از جنس خودتان برای شما آفرید تا در

کنار آنان آرامش یابید، و در میانتان

مودت و رحمت قرار داد؛ در این

نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر

می‌کنند!»

«وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا

زَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا

زُرُجِينَ اثْنَتَيْنِ يُغْشَى اللَّيْلُ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ

لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْتَكِرُونَ»^۵

«و او کسی است که زمین را

گسترده؛ و در آن کوهها و نه‌هایی قرار

داد؛ و در آن تمام میوه‌ها دو جفت

آفرید؛ [پرده سیاه] شب را بر روز

می‌پوشاند؛ در اینها آیاتی است برای

وَعَلَى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ

وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ

فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ»^۱

«مسلماناً در آفرینش آسمانها و

زمین، و آمد و رفت شب و روز،

نشانه‌های [روشنی] برای خردمندان

است. همانها که خدا را در حال ایستاده

و نشسته، و آنگاه که بر پهلو

خوابیده‌اند، یاد می‌کنند؛ و در اسرار

آفرینش آسمانها و زمین می‌اندیشند؛

[و می‌گویند:] بارالها! اینها را بیهوده

نیافریده‌ای؛ تو منزهی! ما را از عذاب

آتش نگاهدار.»

«أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ

وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ»^۲

«آیا در حکومت و نظام آسمانها و

زمین، و آنچه خدا آفریده است، [از

روی دقت و عبرت] نظر نیفکندند؟»

«أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ

اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ

وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ

رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ»^۳

«آیا آنان با خود نیندیشیدند که

خداوند، آسمانها و زمین و آنچه را در

میان آن دو است جز بحق و برای زمان

۱. آل عمران/ ۱۹۰ و ۱۹۱.

۲. اعراف/ ۱۸۵.

۳. روم/ ۸.

۴. روم/ ۲۱.

۵. رعد/ ۳.

گروهی که تفکر می کنند!»

«إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ فَأَخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنَبِ بِالْأَمْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»^۱

«مثل زندگی دنیا، همانند آبی است که از آسمان نازل کرده ایم؛ که در پی آن، گیاهان [گوناگون] زمین - که مردم و چهارپایان از آن می خورند - می روید؛ تا زمانی که زمین، زیبایی خود را یافته و آراسته می گردد، و اهل آن مطمئن می شوند که می توانند از آن بهره مند گردند، [ناگهان] فرمان ما، شب هنگام یا در روز، [برای نابودی آن] فرا می رسد؛ و آنچنان آن را درو می کنیم که گویی دیروز هرگز نبوده است! این گونه، آیات خود را برای گروهی که می اندیشند، شرح می دهیم!»

«وَإِذْ وَحِيَ رَبُّكَ إِلَى النَّخْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ مَبِيتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ * ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ بَطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ

فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»^۲

«و پروردگار تو به زنبور عسل وحی [و الهام غریزی] نمود که: «از کوهها و درختان و داربستهای که مردم می سازند، خانه هایی برگزین! سپس از تمام ثمرات [و شیره گلها] بخور و راههایی را که پروردگارت برای تو تعیین کرده است، به راحتی بیما! از درون شکم آنها، نوشیدنی با رنگهای مختلف خارج می شود که در آن، شفا برای مردم است؛ به یقین در این امر نشانه روشنی است برای جمعیتی که می اندیشند.»

(ج) تفکر در نفع و ضرر

«يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِنَّهُمَا لَأَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْغَفْوُ كَذَلِكَ يَجَبُّنَ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ»^۳

«در باره شراب و قمار از تو سؤال می کنند، بگو: در آنها گناه و زیان بزرگی

۱. بونس/۲۴.

۲. نحل/۶۸.

۳. بقره/۲۱۹.

است؛ و منافی برای مردم در بر دارد؛ [ولی] گناه آنها از نفعشان بیشتر است. و از تو می پرسند چه چیز انفاق کنند؟ بگو: از مازاد نیازمندی خود. اینچنین خداوند آیات را برای شما روشن می سازد، شاید اندیشه کنید!»

(د) اندیشه در اهمیت علم و دانش و

دوری از جهل

«قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِن أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ؟»^۱

«بگو: من نمی گویم خزاین خدا نزد من است؛ و من، [جز آنچه خدا به من پیامزد] از غیب آگاه نیستم! و به شما نمی گویم من فرشته‌ام؛ تنها از آنچه به من وحی می شود پیروی می کنم. بگو: آیا نابینا و بینا مساویند؟! پس چرا نمی اندیشید؟!»

«... قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَفْلَحُونَ وَالَّذِينَ لَا يَفْلَحُونَ إِنَّمَا يُتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ؟»^۲

«بگو: آیا کسانی که می دانند با

کسانی که نمی دانند یکسانند؟! تنها خردمندان متذکر می شوند.»

(ه) تفکر درباره تسخیر آسمانها و زمین

توسط انسان

«وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ؟»^۳

«او آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است همه را از سوی خودش مسخر شما ساخته؛ در این نشانه‌های [مهمی] است برای کسانی که اندیشه می کنند!»

«وَسَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ؟»^۴

«او شب و روز و خورشید و ماه را مسخر شما ساخت؛ و ستارگان نیز به فرمان او مسخر شمایند؛ در این، نشانه‌هایی است برای گروهی که عقل خود را به کار می گیرند!»

در قسمت بعدی این بحث، آزادی را از دیدگاه روایات مورد بحث و بررسی قرار خواهیم داد.

ادامه دارد....

۱. انعام/۵۰.

۲. زمر/۹.

۳. جاثیه/۱۳.

۴. نحل/۱۲.